

УДК 37.011.3-051

Степанченко О.А. °

ЗОШ I-III ступенів №275 імені Кравчука Володимира, вчитель-методист,
учитель української мови і літератури

МОВЛЕННЯ ВЧИТЕЛЯ – СКЛАДОВА ПЕДАГОГІЧНОЇ МАЙСТЕРНОСТІ

У статті розглянуто мовлення вчителя загальноосвітнього навчального закладу як складової педагогічної майстерності, зокрема: здійснено аналіз його особливостей і структурно-сміслових компонентів; систематизовано об'єктивні знання, отриманні в процесі визначення особливостей педагогічного мовлення; охарактеризовано функції досліджуваного феномена; з'ясовано, за яких умов мовлення вчителя може бути інструментом продуктивного розв'язання педагогічних завдань; окреслено засоби формування мовленнєвої культури вчителя.

Ключові слова: мовлення вчителя, педагогічна майстерність, комунікативна поведінка.

В статье рассмотрена речь учителя общеобразовательного учебного заведения как составляющая педагогического мастерства, в частности: осуществлен анализ особенностей ее структурно-смысловых компонентов; систематизированы объективные знания, полученные в процессе определения особенностей педагогической речи; охарактеризовано, при каких условиях речь учителя может быть инструментом продуктивного решения педагогических задач; очерчены средства формирования языковой культуры учителя.

Ключевые слова: речь учителя, педагогическое мастерство, коммуникативное поведение.

The article is about the speech of a teacher of a comprehensive educational institution as a component part of pedagogical excellence, in particular: analysis of the peculiarities of its structural and semantic components was done; objective knowledge, gained in the process of determining the characteristics of the pedagogical speech, was systematized; conditions under which the teacher's speech can become an instrument of the variable solution of pedagogical issues were characterized; means of teacher's language culture were outlined.

Keywords: teacher's speech, pedagogical skills, communicative behavior.

«Я став справжнім майстром тільки тоді, коли навчився говорити «Іди сюди» з 15-20 відтінками, коли навчився давати 20 нюансів на обличчі, в постаті і в голосі. І тоді я не боявся, що хтось до мене не підійде або не почує того, що треба».

А. Макаренко.

Постановка проблеми. Мовлення є складовою педагогічної майстерності вчителя, інструментом професійної діяльності, за допомогою якого можна вирішити різноманітні педагогічні завдання, зокрема: яким чином розкрити складну тему заняття цікаво, а процес її вивчення зробити привабливим; як створити щирю атмосферу міжособистісного спілкування; як встановити контакт з учнями та досягти взаєморозуміння з ними; як сформуванати в учнів відчуття емоційної захищеності та вселити віру в себе.

Актуальність і доцільність дослідження означеної проблеми зумовлені загостренням суперечностей як основного критерію наявності заявленої проблеми між: задекларованими в освітній парадигмі принципами особистісно орієнтованого навчання і застарілими підходами щодо їх реалізації; необхідністю зростання педагогічної майстерності вчителя в системі внутрішньошкільної методичної роботи і недостатністю матеріально-технічного й науково-методичного забезпечення цього процесу.

Аналіз досліджень і публікацій. У контексті досліджуваної проблеми актуальними є публікації Н. Бабич, Н. Десяєвої, В. Кан-Калика, А. Коваль, Н. Кузьміної, А. Макаренко, В. Сидоренко, В. Сухомлинського та ін.

Теоретичні аспекти педагогічної майстерності вчителя знайшли відображення в роботах П. Астахова, Ю. Бабанського, М. Дяченко, Б. Гершунського, Є. Клімова, Н. Кузьміної, В. Скакуна, М. Скаткіна та ін. Проблеми підвищення професійної майстерності вчителів досліджувались С. Батищевим, Є. Барбіною, Т. Ломакіною, О. Савченко, М. Сибірською, Ш. Соматуловою, В. Сластьоніним та ін.

Вагомий доробок до вивчення означеної проблеми здійснили І. Зязюн, Л. Крамущенко І. Кривонос та ін. Значне місце в дослідженнях цих учених відведено розкриттю педагогічної техніки, мовленню вчителя та майстерності педагогічного спілкування.

Постановка завдання. Метою дослідження означеної проблеми є розгляд наукової категорії мовлення вчителя як складової педагогічної майстерності, аналіз її особливостей і структурно-сміслових компонентів.

Виклад основного змісту. Ми поділяємо точку зору вчених, які вважають, що вчителеві кожної спеціальності важливо усвідомлювати особливості свого професійного мовлення [3, с. 26]. Однак вчитель української мови і літератури має бути найбільш уважним до нього. Н. Бабич [1, с. 25] підтримання інтересу до мови вважає ознакою обдарування вчителя-словесника: «... для вчителя важливо бездоганно знати рідну мову – рідну для нього та тих дітей, яких він навчає. Рідне слово в його устах повинно бути досконалим і усвідомленим, щоб лилося з уст органічно і невимушено, щоб несло інтелектуальний та естетичний заряд».

З огляду на те, що педагогічна діяльність здійснюється засобами мовлення, вчені визначили співвідношення рівнів педагогічної майстерності вчителя з якісними показниками мовлення [7, с. 49]. У контексті заявленого слід відмітити, що змістове наповнення поняття «педагогічна майстерність» розкрито в роботах І. Зязюна, Л. Крамущенко, І. Кривоноса [9]. В українському тлумачному словнику це поняття розглядається як характеристика високого рівня педагогічної діяльності.

За роки незалежності проблема педагогічної майстерності, зокрема проблема підготовки викладача творчого, який має яскраву індивідуальність і займається самоосвітою, досліджувалась багатьма вченими. Поняття «педагогічна майстерність» у довідковій літературі розглядається як професійне вміння оптимізувати всі види навчально-виховної діяльності, спрямувати їх на всебічний розвиток й удосконалення особистості, що забезпечує високу організацію педагогічного процесу. Вона характеризується високим рівнем розвитку спеціальних узагальнених умінь, сутність якого проявляється в особистості вчителя, його позиції, здатності керувати діяльністю на високому рівні. Критеріями педагогічної майстерності педагога є такі ознаки його діяльності, як гуманність, оптимальний характер, результативність, демократичність, творчість (оригінальність).

У педагогічній діяльності велике значення має володіння вчителем педагогічною технікою, структурними елементами якої є культура спілкування вчителя з учнем; саморегуляція технічної діяльності (самоконтроль, витримка), управління внутрішнім самопочуттям); оволодіння увагою аудиторії; виразний показ почуттів і відношень (міміка, пантоміміка, зовнішній вигляд педагога); володіння мовою (голос, дихання, дикція, грамотність, інтонаційна гнучкість, емоційна виразність, тощо).

Учені свідомі того, що для майстерного мовлення педагога характерні образність, лексичне багатство, логічна стрункість, культура; недоліками є багатослівність, монотонність викладу, безалаберність. Саме тому в процесі організації розвитку педагогічної майстерності вчителя слід звернути увагу на вдосконалення якостей його мовлення [10, с. 119].

Володінню мовленням як важливим засобом педагогічної діяльності вчителя необхідно вчитися. Класичним прикладом цього твердження є досвід А. Макаренка, який вважав, що педагогічна майстерність не є простою справою, якимось особливим мистецтвом, що вимагає таланту, а спеціальність, якій треба вчитися. Саме тому молодий педагог, відчувши свою безпорадність у спілкуванні з вихованцями, почав наполегливо працювати, удосконалюючи свій голос, дикцію й дихання, оскільки вважав, що вчитель повинен так говорити, щоб діти відчули в його словах волю, культуру, особистість.

Видатний педагог був свідомий того, що мовлення вчителя має бути пристосоване для розв'язання завдань, що виникають у педагогічній діяльності. Він переконливо стверджував, що прийде час, коли майбутніх педагогів будуть навчати тому, як увійти в аудиторію, де і як стояти, як привітатися, як посміхнутись і як подивитись на своїх вихованців [8].

Мовлення вчителя є показником його педагогічної культури, засобом самовираження й самоствердження. Своєрідний кодекс мовлення розробив В. Сухомлинський, який вважав, що слово вчителя не має бути брутальним, непристойним, фальшивим, нещирим. Наголошуючи на своєрідній психотерапевтичній функції слова вчителя, вчений-педагог вважав, що обов'язковою умовою спілкування є продуктивний діалог між учителем й учнями [11].

Поняття «мовлення вчителя» вживається у випадку, коли йдеться про усне мовлення, яке розглядається як процес говоріння, так і його результат — усні вирази. Мовлення вчителя призначене для розв'язання специфічних завдань, що виникають у педагогічній діяльності, спілкуванні.

Загальновідомо, що мовленнєвій діяльності вчителя властива низка професійних особливостей. Це такі, як: мовленнєву діяльність учитель організовує спеціально, залежно від умов педагогічного спілкування керує нею; кінцевим її результатом є досягнення гуманістично спрямованої мети, яка пов'язана з вихованням учнів; залежно від потреб і завдань взаємодії вчителя з учнями здійснюється добір мовних і мовленнєвих засобів; їх ефективність прогнозується; у ситуації спілкування мовленнєва діяльність учителя будується на відтворенні стану, поведінки, реакції учнів і регулюється змістом зворотної інформації, яку отримує вчитель; мовлення вчителя є предметом його педагогічного аналізу й самоаналізу, постійного самовдосконалення [4].

Як правило, мовлення вчителя реалізується в монологі (монологічне мовлення) і діалозі (діалогічне мовлення). Розповідь, шкільна лекція, коментар, пояснення, розгорнуті оцінювальні судження є найпоширенішими формами монологічного мовлення вчителя. Діалогічне мовлення вчителя широко представлене в різноманітних бесідах з учнями через запитання і відповіді [5].

У процесі аналізу мовлення вчителя досить часто використовують поняття «комунікативна поведінка». У науковій літературі означене поняття розглядають як таку організацію мовлення (відповідно й невербальну поведінку вчителя), що впливає на створення емоційно-психологічної атмосфери педагогічного спілкування, характер взаємин між учителем й учнями та стиль їхньої освітньої діяльності.

Зазначимо, що в специфічній атмосфері шкільного життя мовленнєве спілкування становить поліфонію реплік, розповідей, запитань, оцінювальних суджень, відповідей, зауважень, емоційних реакцій, які є результатом неповторної комунікативної поведінки вчителя й учнів.

Комунікативна поведінка вчителя оцінюється за такими показниками, як: що і як він говорить; які в нього, рухи, вираз обличчя; який підтекст мають його слова та на яку реакцію учнів розраховані. Передусім ефективність комунікативної поведінки вчителя залежить від того, який стиль спілкування з учнями притаманний йому, які в нього установки на взаємодію з ними, якою мірою він відчуває психологічні особливості ситуації мовлення.

Проаналізуємо ситуацію зустрічі вчителя з учнями, яка має надзвичайно велике психологічне значення. У перші хвилини зустрічі здійснюється підсвідоме формування установки на подальше спілкування: обмін поглядами - «дешифрування» почуттів, вітання. Залежно від того, як побудує вчитель свою комунікативну поведінку, які мовні засоби використає, значною мірою залежить характер його подальших стосунків з учнями. У цій ситуації вчителі вибирають різні моделі мовлення. Одні вважають головними інструментами педагогічної діяльності слово, інтонацію, посмішку, виразний погляд, їхні звернення є неформальними, варіативними для кожного випадку:

«Доброго ранку всім, рада вас вітати!», «Здрастуйте, діти!», «Здрастуйте, вітаю вас!» «Добрий день, друзі мої!», «День добрий!» тощо. Іншими вчителями арсенал мовних засобів є більш стандартним і нешироким. Ситуація супроводжується офіційним, невиразним «Здрастуйте!»

Особливості мовлення вчителя у взаємодії з учнями багато в чому залежать від його індивідуального стилю спілкування - спілкування-дистанції, спілкування-загравання, спілкування на ґрунті спільної творчої діяльності та характеру його соціальних установок у педагогічній комунікації, що визначає очікування вчителя від спілкування з учнями: чи дає воно йому задоволення, чи втомлює. Цілком зрозуміло, що для авторитарного стилю спілкування вчителя і негативних соціальних установок не характерні коректні зауваження і доброзичливі інтонації. На відміну від авторитарного стилю демократичний стиль спілкування продемонструє повагу і довіру вчителя до учнів.

Як свідчать результати освітньої практики, у вчителів, стиль спілкування яких з учнями будується на основі суб'єктного ставлення до них, комунікативна поведінка спрямована на становлення особистісного й пізнавального контакту, створення ситуації спільних роздумів і переживань. Учителю слід усвідомити, що в пам'яті учнів залишається не тільки пізнавальна інформація, яку він повідомив, а й атмосфера в класі, враження від зустрічі з ним, пам'ять про інтонацію, тональність мовлення, спосіб реакції на їхню поведінку тощо. За цієї обставини важливо, плануючи зустріч з учнями, обміркувати не лише зміст і характер спілкування, а й особливості власного мовлення і комунікативної поведінки: як слід говорити, які вербальні і невербальні засоби дадуть можливість бути переконливим, коректним, яку емоційну атмосферу спілкування необхідно створити.

Ефективність мовлення вчителя залежить від рівня володіння мовою, вміння здійснювати кваліфікований вибір мовленнєвих засобів, від того, який стиль спілкування з учнями йому притаманний, які установки на взаємодію з ними, якою мірою він відчуває психологічні особливості ситуації мовлення. У вчителів, стиль спілкування яких ґрунтується на дружньому ставленні до учнів, комунікативна поведінка спрямована на становлення особистісного й пізнавального контакту, запобігання негативним реакціям або зняття їх, створення ситуації спільних роздумів і переживань. Мовлення такого вчителя має особистісне забарвлення, воно є інтонаційно виразним, щирим і безпосереднім. Комунікативна поведінка вчителів, орієнтованих на авторитарні засоби спілкування, створює психологічні й естетичні бар'єри у стосунках з учнями. Мовлення таких учителів є невиразне, сухе, відрізняється інтонаціями байдужості чи залякування [7].

Вимоги до мовлення вчителя зумовлені його функціями, зокрема такими, як: *комунікативна* (становлення і регулювання взаємин між учителем і учнем, забезпечення гуманістичної спрямованості розвитку учнів; її метою є допомога вчителю налагодити взаємодію з учнями на основі співробітництва і співтворчості); *психологічна* (створення умов для забезпечення психологічної свободи учня, прояву індивідуальної своєрідності його особистості; зняття соціального тиску, який цьому заважають);

пізнавальна (забезпечення повноцінного сприймання навчальної інформації учнями, формування в них особистісного, емоційно-ціннісного ставлення до знань); *організаційна* (забезпечення раціональної організації навчально-практичної діяльності учнів, яка підкреслює роль мовлення вчителя у розв'язанні таких завдань уроку, як організація ефективного навчального слухання, забезпечення оптимального темпу пізнавальної діяльності учнів, творчого робочого самопочуття учнів на уроці).

У контексті означеного слід з'ясувати, за яких умов мовлення вчителя може бути інструментом продуктивного розв'язання педагогічних завдань.

Перша умова. Професійне мовлення вчителя як важливий показник рівня його інтелігентності, освіченості, загальної культури має відповідати вимогам культури мови. Поняття «культура мови» розглядають як її відповідність не лише сучасним літературним нормам, а й таким якостям, як точність, логічність, чистота, виразність, багатство, доцільність.

Друга умова. Професійне мовлення вчителя має бути «словесною дією», метою якої є здійснення інтелектуального, емоційно-вольового і морального впливу на учнів. Слово вчителя переконує, навіює, викликає в учнів відповідні почуття, формує їхнє ставлення до того, про що він говорить.

Третя умова. Ефективність професійного мовлення вчителя зумовлюється і залежить від його спрямованості, характеру звернення до учнів. Головною метою спрямованості мовлення - викликати учнів на діалог з учителем, залучити їх до співпраці, створити атмосферу співпереживання.

З огляду на означене слід відмітити, що передумовою ефективності професійного мовлення вчителя є володіння його технікою, складовими якої є голос, темп, дикція, інтонація. Вони виконують важливі функції: створюють імідж, який закріплюється у свідомості довколишніх; дають змогу виявити індивідуальність людини, визначити її емоційний стан.

Основними засобами формуванні мовленнєвої культури є самоконтроль і розвиток культури мовлення, створення установки на оволодіння літературною мовою в різних ситуаціях спілкування [13]. Його сутність полягає у формуванні звички і потреби в постійному навчанні і підвищенні культури мовлення через використання довідкової літератури - тлумачних, лексичних словників тощо.

На наше переконання, досліджувана проблема не втратить своєї актуальності, оскільки сучасний вчитель української мови і літератури є суб'єктом культури постіндустріальної епохи, який на собі відчуває вплив білінгвальної ситуації в Україні та інтерференційних процесів зокрема, поширення тенденцій нового осмислення мови, модернізації мовної освітньої парадигми. Саме вчитель-словник є для учнів вершинним зразком майстерного, вправного, досконалого володіння словом. Проте, не варто забувати, що надання вчителем переваги так званій «мовній моді», послугування стереотипними мовними шаблонами і новими лінгвальними зразками публіцистичного дискурсу (теле-, радіо-, газетний різновиди), соціальними індикаційними моделями представників державної і культурницької еліти, зокрема асиміляція запозичених елементів іншомовних слів, неунормованих мовних зразків, неологізмів тощо... . Невідповідність

кодифікованим нормам і культурно апробованим, стійким мовним зразкам збіднює, уніфікує мовлення вчителя-словесника, свідчить про недостатній рівень його педагогічної майстерності [10, с. 119-120].

Висновки. Мовлення є складовою педагогічної майстерності вчителя, показником його педагогічної культури, засобом самовираження й самоствердження, інструментом професійної діяльності, за допомогою якого можна розв'язати різноманітні педагогічні завдання, зокрема створити позитивну атмосферу спілкування в класі, встановити контакт з учнями, зробити складну тему уроку цікавою, а процес її вивчення - привабливим.

Педагогічна доцільність мовлення вчителя на певному етапі уроку полягає в тому, щоб не лише передати знання, а й сформувати в учнів емоційно-ціннісне ставлення до знань, актуалізувати потребу використовувати їх у повсякденному житті, зокрема в процесі формування власних переконань.

Учитель має створити умови для того, щоб учні змогли осмислити знання як особисту цінність; спонукати їх до роздумів над почутим, активізувати емоційні переживання й почуття, що супроводжують процес пізнання нового.

Особистість учня, мотиви його навчання, орієнтації, інтелект, емоційно-вольова сфера мають бути залучені до процесу пізнання, критичного осмислення й сприйняття нової навчальної інформації. Вона не має бути сумою абстрактних понять, які пов'язані з його реальним буттям та інтересами, а знаннями, якими він послуговуватиметься впродовж життя.

Результати досліджуваної проблеми є підґрунтям для подальших наукових розвідок, серйозних роздумів учителів над особливостями власного мовлення, критичного осмислення досвіду відомих педагогів, який надихатиме їх на його вдосконалення.

Список використаних джерел:

1. Бабич Н.Д. Навчи мене вчителю, розмовляти [Текст] / Надія Денисівна Бабич. - К.: Знання, 1992. - 48 с.
2. Бабич Н.Д. Практична стилістика і культура української мови [Текст] / Надія Денисівна Бабич. - Л., 2003. - С. 136-142, 241-384.
3. Десяева Н.Д. Культура речи педагога: уч. пособ. для студ. высш пед. учеб. заведений [Текст] / Наталья Дмитриевна Десяева, Татьяна Алексеевна Лебедева, Лариса Владимировна Ассуирова. - М.: Академия, 2003. - 192 с.
4. Кан-Калик В.А. Учителю о педагогическом общении. - М., 1987.- С. 97.
5. Коваль А.П. Культура ділового мовлення: писемне та усне ділове спілкування. - 2-ге вид., переробл. і допов. - К., 1997. - С. 193-280.
6. Коваль А.П. Культура української мови. - К., 1986. – 192 с.
7. Кузьмина Н.В. Психологическая структура деятельности учителя (Тексты лекций) [Текст] / Нина Васильевна Кузьмина, Николай Васильевич Кухарев. - Гомель; Гомельский гос. ун-т, 1976. - 57 с.
8. Макаренко А.С. Про мій досвід // Твори в 7 томах. - Т. 5. - С. 210, 247.

9. Педагогічна майстерність: Підручник / І.А. Зязюн, Л.В. Крамущенко І.Ф. Кривонос та ін.; За ред. І.А. Зязюна. - 3-тє вид., допов. і переробл. - К.: СПД Богданова А.М., 2008. - С. 25-29.
10. Сидоренко В.В. Розвиток педагогічної майстерності вчителя української мови і літератури в системі післядипломної освіти: монографія / Вікторія Вікторівна Сидоренко. - Донець: Каштан, 2012. - 492 с.
11. Сухомлинський В.О. Слово про слово. Слово вчителя в моральному вихованні // Вибрані твори: Т. 5, - К., 1977. - Т. 5, - С. 82, 321.
12. Учїться висловлюватися / П.І. Білоусенко, Ю.О. Арешенков, Г.М. Віняр та ін. - К.: Радянська школа, 1990. - 126 с.
13. Чак Є.Д. Чи правильно ми говоримо, - К.: Освіта, 1997. - 239 с.

Отримано: 19.04.2016

УДК 378.1

Стискун С. В. °

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, аспірант
кафедри педагогіки факультету психології

СУЧАСНА СИСТЕМА МЕНЕДЖМЕНТУ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ОСВІТИ ФРАНЦІЇ

У статті охарактеризовано зумовленість дослідження університетської освіти, зокрема управлінського сектору, розкрито основні проблеми розвитку вищої освіти сьогодення та визначено місце управління сучасної університетської освіти Франції в системі нашої країни.

Ключові слова: *університетська освіта, управлінський сектор, вища освіта, глобалізація, інтернаціоналізація, євроінтеграційні процеси.*

В статье охарактеризованы обусловленность исследования университетского образования, в частности сектора управления, раскрыты основные проблемы развития высшего образования настоящее и определено место управления современного университетского образования Франции в систем

Ключевые слова: *университетское образование, управленческий сектор, высшее образование, глобализация, интернационализация, евроинтеграционные процессы.*

Scientific and pedagogical principles of management of modern university education in France (theoretical and methodological aspect)

The article describes the research conditionality of university education, including the management sector. We also raised the question of higher education